

О. К. Луньова

к.і.н., доцент

*доцент кафедри загальної економічної теорії
та економічної політики Одеського національного
економічного університету, м. Одеса, Україна*

Поліщук В.О.

*аспірант кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики Одеського національного
економічного університету, м. Одеса, Україна*

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ І УРОКИ З НИХ

Існують різні точки зору на минулий за роки незалежності України період розвитку. Відзначається і новизна проблематики, і велика виконана робота по формуванню нормативно-правової бази та органів управління, аналізується динаміка процесів, що відбуваються, в т.ч. приватизації підприємств. Вказується на багато помилок, які негативно вплинули на розвиток промисловості, в цілому, економіки країни. При цьому, періоди, що виділяються мають умовні кордони, з огляду на не повну визначеність процесів, що відбуваються. Практично всі думки мають під собою раціональну основу і з ними, в основному, можна погодитися. Не претендуючи ні на комплексність, ні на вичерпність наведених характеристик, автор звернувся до них як до можливості краще показати особливості пройденого шляху в руслі логіки запропонованих дій по реіндустріалізації країни. За характером процесів в промисловості за останнє 30-річчя можна виділити ряд основних етапів.

I етап (1991-1994 рр.). Етап формування промислового комплексу незалежної держави. Утворюються вищі органи державного управління промисловістю, підприємства з'єднуються в галузі. Створено Державний інноваційний фонд. Але новизна проблеми, прийняття стратегії повної лібералізації господарської діяльності, некомплектність інституційного складу, розбалансованість виробництва і збуту промислової продукції всередині України, після розпаду СРСР, привела до різкого падіння основних показників виробництва промислової продукції. Закладені основи незадовільної структури виробництва і експорту з ростом частки сировинної продукції, погіршення балансу експорту та імпорту, стали сильнодіючими гальмуючими факторами на наступні періоди. Проведену приватизацію підприємств не вдалося замкнути на досягнення кінцевих ефективних результатів, забезпечити динамічний розвиток промисловості. Питання розвитку підприємств вирішувалися часто ними самостійно і незадовільно. Обсяги промислового виробництва в цей період скоротилися на 51%, валової доданої вартості на – 52%. Середньорічна чисельність працюючих у промисловості зменшилася на 1,5 млн осіб. На тлі загального спаду виробництва частка продукції енергосировинних галузей зросла з 33% в 1990 році до 56% в 1994 році. Виробництва продукції кінцевого споживання зазнали відчутних втрат. Скоротилася в 1,8 рази (з 30,5% до 17,0%)

частка в загальному обсязі продукції машинобудування, в 2,5 рази (з10,8% до 4,4%) - легкої промисловості. Інфляція досягла величезних розмірів. Стратегічними помилками на цьому етапі були: зняття державою з себе функцій повноцінного керівника трансформаційних процесів і значно перебільшені надії на можливість ринкової самоорганізації. Наслідком стала глибока криза.

II етап (1995-1998 рр.). Період протидії кризовим явищам, стримування спаду виробництва і адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання. Вжиті заходи дали певні результати. Майже припинилось подальше зростання паливно-сировинної деградації галузевої структури промисловості, сповільнилися темпи зростання цін на промислові товари. У цей період напруженими залишалися фінансові умови роботи промислових підприємств. Недостатність обігових коштів спрямувала підприємства до використання псевдоринкових форм розрахунків - бартеру, роботи з давальницькою сировиною, взаємозаліку боргів, що ще більше обмежило їх фінансові можливості. Але в цілому в Україні в цей період припинився обвальний спад виробництва і почався перехід в стадію стагнації з наступним його зростанням. У ці роки ставка на поліпшення ситуації в промисловості робилася на розвиток виробничої кооперації в рамках СНД і диверсифікації ринків експорту української промислової продукції. Однак, розвиток негативних чинників, відрив банківського капіталу від промислового сектора не дозволили досягти перелому в динаміці промислового виробництва. В цей час зароджуються крупні структури в різних сферах бізнесу, частина їх з часом трансформувалася в олігархічні монополії.

III етап (1999 - 2008) характеризується активізацією державних зусиль по відродженню промислового потенціалу. Вже у 2000 році зростання промислового виробництва склало 13%, а в ряді машинобудівних галузей - десятки відсотків і в рази. З метою прискорення промислового розвитку України були розроблені і затверджені Концепція державної промислової політики та Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки, а також ряд галузевих програм, спрямованих на підтримку окремих секторів промисловості. Реалізація комплексу прийнятих програм, на тлі поліпшення ситуації на ринках промислової продукції, безумовно, позитивно вплинула на зростання обсягів виробництва - до 2008 року майже в 4 рази. Разом з тим, в цей період не відбулося якісної інституційної зміни промислового комплексу і створення дієвої інвестиційно-інноваційної системи розвитку. Не вдалося реалізувати ряд можливостей по модернізації виробництва, впровадження заходів щодо зменшення техногенного навантаження на навколишнє середовище. Низький рівень капіталовкладень не дозволив загальмувати швидке старіння основних фондів. Негативними залишилися зміни структури виробництва.

IV етап (друга половина 2008 - 2009 роки). Період світової фінансової кризи. Залежність наших підприємств від світової ринкової кон'юнктури особливо чітко проявилася в другій половині 2008 року, коли відбулося обвальне падіння збуту промислової продукції. У 2009 році обсяги промислового виробництва знизилися на 21,9%. Несприятливі зовнішньоекономічні умови для промисловості посилювалися внутрішньої макроекономічної неврегульованістю,

яка акумулювалася в попередні роки, що сприяло зростанню інфляції. Зусилля органів влади і управління промисловістю в цей період були спрямовані на створення умов для продовження роботи підприємств, на прийнятті загальних і адресних заходів підтримки, як підприємств, так і базових галузей в цілому. Прийняті на урядовому рівні угоди про взаємодію з власниками підприємств, галузевими профспілковими та громадськими об'єднаннями по критичних напрямках: гірничо-металургійному, хімічному, авіабудівному, машинобудівному комплексах, легкої промисловості, в тому числі – про замороження цін і тарифів на газ, електроенергію, транспортні послуги та ін. Їх реалізація дозволила зберегти промисловий комплекс від руйнування і утримати кадровий потенціал підприємств. Криза в повній мірі загострила питання відірваності кредитно-фінансової системи від рішення проблем реального сектору економіки, в першу чергу промисловості, що збільшило економічні втрати. Вона висвітлила нездатність існуючої в державі системи економічного прогнозування та попередження до роботи в умовах кризи відкритого ринку, а також неопрацьованість антикризових технологій на всіх рівнях.

V етап, посткризовий (2010-2014 р.р.). У цей період промисловість внесла свій вклад у відновлення економічного потенціалу країни. Уже в 2010 році зростання обсягів промислового виробництва склало 11,0%. Це зумовлене сприятливою кон'юктурою на основних міжнародних промислових ринках, відновленням економічного зростання в країнах – торговельних партнерах, поліпшенням фінансового стану підприємств – експортерів продукції. Потрібні були нові системні дії, які відповідають реальній ситуації, що склалася в промисловості в результаті кризи. Але Мінпромполітики було ліквідоване, а створені агентства і департаменти не мали ні загальних інституційних можливостей, ні кадрового потенціалу, здатного формувати і здійснювати ефективну державну промислову політику. Зараз можна констатувати, що це було стратегічною помилкою, яка дає про себе знати новими втратами промислового потенціалу, зниженням рівня державного впливу на процеси, що відбуваються в промисловості.

За останні роки відбулося подальше падіння вітчизняного виробництва. На фоні збільшення виробництва у країн – сусідів та в середньому у світі падіння промислового виробництва в Україні, де є головні складові для розвитку - природні, кадрові, наукові - свідчить про серйозні негаразди у промисловості. Сформована тенденція збільшення частки продукції первинних переділів з низькою доданою вартістю посилилася за період 2014-2017 рр. Тільки у 2015 році питома вага переробної промисловості зменшилась по відношенню до 2005 року на 8%. У зв'язку з низькими фінансовими результатами на підприємствах різко зросли борги. За даними Держкомстату станом на кінець 2016 року обсяг накопиченого боргу в кілька разів перевищував існуючий в 2012 році та їх власний капітал, що вказує на критично велику деформацію фінансової моделі ведення бізнесу в Україні. Для неї характерні не тільки дефіцит ресурсів для інвестицій і надвисока заборгованість, а й перетікання капіталу в тіньовий і офшорний сектори. Частка кредитів в інвестиціях в переробну промисловість у 2015 році впала до наднизького рівня – 2%. Прямі іноземні інвестиції в

промисловість в 2016 році знизилася в 2 рази в порівнянні з 2015 роком і продовжили зменшуватись в 2017 році. Банківські ресурси для інвестування в промисловий розвиток недоступні, насамперед через їх дорожнечу. Ставки по банківських кредитах значно перевищують рентабельність промислової діяльності. В Україні банки не кредитують промислове виробництво, навіть маючи вільні кошти. Одна з причин - великі ризики неповернення кредитів (частка прострочених кредитів в системних банках України близька до 50%). Головним джерелом фінансування розвитку промислових підприємств залишаються їхні власні кошти (наближаються до 90% по промисловості). Через важке фінансове становище більшості підприємств обсяги цих коштів незначні в порівнянні з необхідними для прискореного нарощування обсягів виробництва і виконання модернізації. Недостатність власних ресурсів і неможливість задіяти ресурси фінансового ринку для інвестицій зумовлюють подальшу втрату конкурентоспроможності виробництв, є серйозною перешкодою розвитку промисловості країни. Фактично наш промисловий комплекс за всіма основними показниками збільшує і без того величезне відставання від економічно розвинених країн світу.

Спроможність української економіки до оперативного відновлення та системної повоєнної відбудови істотно обмежена сировинною орієнтованістю внутрішнього промислового виробництва та експорту. Так, у 2022 р. продукція добувної галузі становила понад 20% у структурі реалізації добувної та переробної галузей. В експорті 2/3 становили сировина та напівфабрикати, причому близько половини – тільки сировинна продукція. Зокрема, частка руд і мінералів досягла 7,4%, зернових та олійних культур – 29%. На тлі зростання попиту на різноманітну промислову продукцію для потреб відновлення нестача внутрішнього постачання зумовлює даліше нарощування імпорту, наслідками чого є погіршення платіжного балансу, недоотримання надходжень до державного бюджету, занепад промислового підприємництва. Переважання в експорті низьковартісної сировини та напівфабрикатів відчутно обмежує надходження до державного бюджету критично потрібних фінансових ресурсів.

Особливу стурбованість викликає те, що прискорюється процес деградації виробництв високотехнологічної продукції, які мають певні конкурентні переваги і потенціал розвитку (машинобудівні галузі, хімічна промисловість та ін.). З урахуванням накопичених у промисловості проблем, загроза значної втрати виробничого потенціалу в різних галузях стає реальністю в найближчі роки. Кількість промислових підприємств, що займаються інноваційною діяльністю і питома вага інноваційної продукції, яка випускається ними, є вкрай малими. Національна інноваційна система, що представляє зараз поодинокі підприємства з незначним ресурсом, нездатна стимулювати інноваційні процеси в промисловості і суттєво впливати на її конкурентоспроможність. Фінансування науки знизилася нижче критичного рівня. Сучасні системи фінансового забезпечення інноваційного розвитку промисловості в країні практично не діють. Стрімке скорочення інвестиційних процесів веде до того, що відновлення виробництва або не ведеться, або відбувається вкрай низькими темпами і не супроводжується якісними змінами в базових технологіях.